

6. *Машкова, М. В.* История национальной библиографии в союзных и автономных республиках // Сб. материалов по библиогр. и книговедению. – Л., 1973. – Вып. 2. – С. 31.

7. *Медведев, Ю. Б.* Корнейчик Ігор Іванович // УЛЕ. – В 3 т. Т. 2. – К., 1990. – С. 569.

8. *Низовий, М.* Класик українського бібліографознавства // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 12. – С. 33–39.

9. *Рейсер, С. А.* Хрестоматия по русской библиографии с XI века по 1917 год : учебное пособие. – М., Гос. изд-во культ-просв. л-ры, 1956. – 447 с.

УДК [025.171:929:551.46(477)Біляєв І.]:027.54(477)

Людмила Шипко,

наук. співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

**ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА
АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В. І. БЕЛЯЄВА
ЯК ДЖЕРЕЛО У ВИВЧЕННІ ПРОБЛЕМ
ЕКОЛОГІЇ, ОКЕАНОЛОГІЇ ТА ПРИКЛАДНОЇ МАТЕМАТИКИ**

Проаналізовано документний склад особового фонду видатного вченого-океанолога, академіка НАН України В. І. Беляєва, що перебуває на зберіганні в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Матеріали даного фонду є важливим складником культурного і наукового надбання в суспільстві знань як інформаційне джерело у вивченні проблем екології, океанології та прикладної математики.

Ключові слова: В. І. Беляєв, документна спадщина, особовий фонд, НАН України, суспільство знань, інформаційне джерело, екологія, океанологія, прикладна математика.

Документна спадщина видатних вчених України все частіше стає об'єктом наукових досліджень. До когорти провідних науковців, які збагатили своїми дослідженнями вітчизняну науку, належить й ім'я Валерія Івановича Беляєва – видатного вченого в галузі метеорології та океанології, фахівця з математичного моделювання складних систем в оболонках Землі – атмосфері, гідросфері та техносфері, академіка Національної академії наук України (далі – НАН України) (з 1988 р.), лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки (2000р., посмертно).

Особовий архівний фонд академіка НАН України Валерія Івановича Беляєва, що перебуває на зберіганні в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, виступає важливою джерельною базою для розвитку науки та освіти України. Презентація індивідуального та колективного наукового досвіду, зафіксованого в архівних документах фонду вченого, слугує цінною інформацією для сучасних науковців. Перспективним у справі збереження документних матеріалів архівного фонду В. І. Беляєва є застосування на практиці одного із актуальних, в умовах розвитку інформаційного середовища, способів передачі цінностей національних фондів – вільного

доступу до рукописних та рідкісних фондів в електронному середовищі. Відтак, збереження документних матеріалів особового фонду В. І. Беляєва, як важливої частини культурної спадщини суспільства та використання його наукового досвіду, є нагальним завданням на сьогодні. Тож зазначена документна спадщина потребує включення у систему інформаційних ресурсів суспільства та інформаційного середовища сучасного світу в цілому.

Беляєв Валерій Іванович народився 14 жовтня 1931 р. в м. Пушкино Ленінградської області (РРФСР) в родині службовців. Шкільні роки Валерія Івановича співпали з періодом Великої Вітчизняної війни. У десятирічному віці він з батьками переїжджає до Вологодської області, де родина залишається до закінчення блокади Ленінграда. 1949 р. закінчив середню школу і вступив на фізичний факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова (далі – МДУ). Після захисту дипломної роботи і присвоєння кваліфікації «фізика», В. Беляєва залишають на факультеті для викладацької роботи. В 1954 р. він вступає до аспірантури МДУ, обравши темою свого дослідження проблему кристалізації води, що піддається турбулентному перемішуванню. 1958 р., після успішного захисту кандидатської дисертації, йому присуджено вчену ступінь кандидата фізико-математичних наук. Рішенням Вченої ради факультету В. Беляєва залишають на кафедрі фізики моря на посаді молодшого наукового співробітника для продовження наукових досліджень. Протягом 1959–1962 рр. – старший науковий співробітник Інституту прикладної геофізики моря АН СРСР (м. Обнінськ, Московська область, РРФСР) ¹.

В листопаді 1962 р. В. І. Беляєв прийняв пропозицію директора Морського гідрофізичного інституту АН УРСР в м. Севастополі (далі – МГІ АН УРСР) А. Г. Колесникова очолити відділ математичного моделювання, в 1964 р. захистив докторську дисертацію ², а з 1966 р. обійняв посаду заступника директора з наукової частини МГІ АН УРСР.

В цей період вчений приступає до вирішення теоретичних проблем в області фізики океану, фізики атмосфери і фізики руслових потоків. Значна частина цих результатів отримана В. І. Беляєвим спільно з членом-кореспондентом АН УРСР А. Г. Колесниковим, учнем якого він був ³. Також науковець досліджує проблему негативного впливу на навколишнє середовище промислового виробництва. Його цікавлять особливості вертикального обміну вод і закономірності розповсюдження радіоактивного забруднення. Проведені вченим дослідження Чорного моря на предмет його забруднення радіонуклідами завершилися побудовою карти концентрації радіоактивності. Ним виконано цикл робіт зі створення

методів об'єктивного аналізу океанографічних полів – методів побудови карт на ЕОМ і планування океанографічних вимірювань. Сукупність наукових досягнень В. І. Беляєва цього періоду сприяла отриманню вченим у 1968 р. звання професора зі спеціальності «Геофізика», а через чотири місяці за суттєвий внесок у науку звання члена-кореспондента АН УРСР ⁴.

У 1972 р. вчений переходить працювати в Інститут біології південних морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР та організовує там відділ математичного моделювання. В цей час В. І. Беляєв приступає до розробки нового наукового напрямку, який сприяв формуванню наукової школи – математичного моделювання морських екосистем. В. І. Беляєвим була розроблена теорія посилення фотосинтезу фітопланктону крупномасштабною турбулентністю (УФФТ) ⁵.

У 1979 р. В. І. Беляєв на запрошення нового директора МГІ АН УРСР академіка Б. А. Нелепо повертається до Інституту завідуючим відділом моделювання морських систем. Поступово вчений переходить до розробки методики математичного моделювання морських екосистем, пелагічних і прибережних. Протягом 1986–1999 рр. очолює відділ оптики і біофізики океану. В 1987 р. ним було опубліковано монографію «Моделирование морских систем», яка увібрала в себе усі дослідження, що стосувалися глобальної екології, охорони природного морського середовища, раціонального використання інформації та розробки систем управління морськими ресурсами. Ця монографія поклала початок циклу робіт, включаючи і монографії, новому науковому напрямку моделювання морських систем ⁶.

Активна наукова діяльність була оцінена науковою громадкістю і в 1988 р. В. І. Беляєв був обраний дійсним членом АН УРСР ⁷.

Продовжуючи свою наукову діяльність, В. І. Беляєв вдосконалює вже розроблені моделі морських екосистем і розробляє новий тип моделей – логіко-інформаційних. Всі ці дослідження вченого знайшли відображення в нових його монографіях, опублікованих спільно з колегами М. Ю. Худошиною, Н. В. Кондуфоровою, О. Є. Совгою та ін.

Творча активність академіка В. І. Беляєва звертає на себе увагу керівництва Президії АН України. Президент АН України академік Б. Є. Патон запрошує В. І. Беляєва для обговорення створення Кримського відділення НАН України, головним напрямом діяльності якого було вирішення наукових аспектів заходів, спрямованих на подолання кризових явищ ⁸. Зокрема, за рахунок ефективного використання рекреаційного потенціалу Криму для лікування і реабілітації населення України та країн СНД, а також встановлення причин погіршення стану навколишнього

середовища тощо. Так, протягом 1992–1997 рр. В. І. Беляєв виконує обов'язки голови Кримського регіонального відділення НАН України. З 1993 р. по 1998 р. В. І. Беляєв є членом Президії НАН України⁹.

Протягом 1992–1999 рр. В. І. Беляєв виконує обов'язки директора Наукового центру проблем моделювання в екології та рекреаційній географії НАН України та є завідувачем відділу математичного моделювання природно-господарських систем цієї ж установи, зберігаючи при цьому керівництво відділом оптики і біофізики океану МГІ НАН України¹⁰. Передбачалося, що Науковий центр буде вирішувати екологічні проблеми шляхом впровадження передових наукових розробок В. І. Беляєва, однією з яких була комп'ютерна система «Логінформ», що показує стан елементів, з яких складається природно-господарська система з точки зору забезпечення їх ресурсами по ланцюгам господарчим, природним тощо¹¹.

В. І. Беляєв є автором понад 300 наукових робіт. Він опублікував 15 монографій. Як уже вказувалось, його творчий внесок у науку було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки 2000 р., (присуджено посмертно)¹².

Академік приділяв велику увагу підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом виконано та успішно захищено 15 кандидатських та 4 докторських дисертацій¹³.

Валерій Іванович Беляєв пішов з життя 28 березня 1999 р.¹⁴ Дослідження з наукових напрямів, започаткованих ним, гідно продовжують його учні та послідовники.

Документальна спадщина В. І. Беляєва надійшла до Інституту архівознавства 3 лютого 1975 р. з видавництва «Наукова думка» та 25 червня 2001 р. за сприяння старшого архіваріуса Морського гідрофізичного інституту НАН України Н. М. Бабаніної в обсязі 135 см загального розсипу. В результаті науково-технічного опрацювання у 2009 р. на документи фонду № 60 складено 3 описи кількістю 338 справ за 1948–1997 рр.

Документи особового походження видатних вчених, які відкладалися протягом всього життєвого і творчого шляху, так чи інакше відображають наукову, громадську та службову діяльність вченого, а також роботу наукової установи, в якій працював науковець. Цінність архівного фонду особового походження В. І. Беляєва полягає у тому, що він дає можливість реконструювати окремі сторінки біографії В. І. Беляєва за допомогою біографічних документів, а також низки інших джерел, передусім пов'язаних із діяльністю наукових товариств та міжнародних організацій, в яких він брав участь, установ, де працював, листування, неопублікованих праць вченого та бібліографії.

Переглядаючи документи біографічного характеру в архівному фонді, можна ознайомитись з особовим листком з обліку кадрів (справа № 18), біографічними довідками, характеристиками та автобіографіями (справи № 10, 11, 13), документами, що стосуються захисту вченим кандидатської та докторської дисертацій (справи № 2, 5), документами про висунення В. І. Беляєва в члени-кореспонденти та дійсні члени АН УРСР (справи № 8, 17), а також про висунення його кандидатури до складу дійсних членів АН СРСР зі спеціальності «океанологія» (справа № 24), вітальною кореспонденцією з нагоди свят (справа № 16) та ін.

На увагу заслуговують документи зібрані самим вченим, зокрема наукові праці, конспект лекцій, картотека праць різних вчених тощо (справи № 1, 7, 14, 23), а також візитні картки різних осіб (справа № 26).

На жаль, у фонді в невеликій кількості представлено фотопортрети вченого, тому їх сформовано лише у дві справи (справи № 20, 25).

Документи про діяльність В. І. Беляєва представлені матеріалами про роботу вченого в Інституті біології південних морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР та Морському гідрофізичному інституті АН УРСР на посадах заступника директора з наукової частини та завідуючого відділами (справи № 33, 55, 57), документи про участь В. І. Беляєва у роботі комісій, комітетів, наукових рад АН УРСР (справа № 40), АН СРСР (справа 46), документи про видавничу (справа № 27) та громадсько-політичну діяльність вченого (справи № 52, 76), документи про співпрацю з Інститутом океанології Польської академії наук (справа № 60), Інститутом математики Академії наук Киргизької Радянської Соціалістичної Республіки (справа № 61) та іншими установами і організаціями (справи № 39, 63, 66, 69), документи про участь В. І. Беляєва в організації та проведенні конференцій, семінарів, симпозіумів (справи № 28, 29, 30, 36, 37, 47, 65) та ін.

Наукові праці нараховують у фонді 169 справ за 1954–1993 рр., зокрема 77 статей, 61 доповідь, 19 тез доповідей та ін. Цінність складають наукові праці неопубліковані вченим, які об'єднані упорядником в окремі справи (справи № 2, 3, 4, 9, 12, 20, 34, 133, 134, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 152, 163, 165, 166, 169, 170, 171). На увагу заслуговує група документів стосовно отримання В. І. Беляєвим авторського свідоцтва на відкриття «Явлення усилення фотосинтеза фітопланктону турбулентністю (УФФТ) в водоемах» (спр. 79). Відгуки та рецензії В. І. Беляєва на наукові праці різних осіб об'єднані в окрему справу № 11. Також у фонді розміщені списки наукових робіт В. І. Беляєва (справа 174).

У зв'язку з невеликою кількістю робочих матеріалів вони були об'єднані у дві справи (справи № 172, 173). Робочі матеріали представлені переважно

записами за тематикою наукових досліджень вченого, а також графіками, схемами та розрахунками, зробленими ним до різних наукових робіт. У випадку коли упорядником було встановлено належність робочих матеріалів до певної праці В. І. Беляєва, то вони були об'єднані з відповідною справою (справи № 5, 7, 10, 21, 31, 45, 46, 52, 64, 77, 87, 102, 106, 107, 115, 125, 126, 138, 154, 157, 159, 164, 170).

Цікавим є розділ особового архівного фонду академіка НАН України В. І. Беляєва, де представлено епістолярну спадщину вченого, що включає 165 документів за 1965–1997 рр. Найбільшу за обсягом частину епістолярію складає листування В. І. Беляєва з когортою відомих вітчизняних та іноземних вчених. Зміст кореспонденції торкається кількох тем, а саме: наукові питання, підготовка публікацій, фахові поради та рекомендації, запрошення на міжнародні наукові конференції, симпозиуми та школи.

Так, серед адресатів та кореспондентів В. І. Беляєва такі відомі вчені як академіки АН УРСР М. М. Боголюбов (справа № 2), М. П. Семененко (справи № 22, 69), К. М. Ситник (справа № 23), І. І. Чебаненко (справа № 85), академіки АН СРСР О. П. Виноградов (справа № 5), К. Я. Кондратьєв (справа № 47), Г. І. Марчук (справа № 11) та В. В. Шулейкін (справа № 86), члени-кореспонденти АН УРСР Т. С. Петіпа (справа № 62) та В. М. Єремєєв (справа № 7), член-кореспондент АН СРСР О. Ф. Васильєв (справа № 4), Президент НАН України Б. Є. Патон та ін.

З іноземних вчених-адресатів слід виділити таких осіб, як ректор Університету Бар-Ілан Моше Каве (Ізраїль) (справа № 8), професор Інституту математики м. Льежа Жак Ніуль (Бельгія) (справи № 13, 60), професор Університету Нової Мексики Даніель Петерсон (США, штат Нью Мехіко) (справи № 15, 61), проректор Щетинського університету Ф. Прусак (Польська Народна Республіка) (справа № 18), професор Хоккайдського університету Т. Кобаяші та професор Нагойського університету Х. Кейджи (Японія) (справи № 46, 83), голова програмного комітету Чехословацького науково-технічного товариства Мілан Котва (справи № 10, 51), доктор відділу гідрології Інституту географії і геоєкології Академії наук Німецької Демократичної Республіки Петер Маурсбергер (справа № 12), доктор Гідробіологічної лабораторії Академії наук Чехословацької Соціалістичної Республіки (далі – АН ЧССР) та Біоматематичної лабораторії Біологічного дослідницького центру АН ЧССР Мілан Страшкраба (справа № 24, 75) та багато інших.

Також в кореспонденції В. І. Беляєва можна виділити листи, в яких яскраво представлено обговорення професійних проблем та обмін досвідом з колегами різних наукових установ (справи № 1, 3, 9, 17, 19, 20,

25, 29, 32, 43, 48, 49, 53, 57, 68, 70, 72, 76), вирішення питання щодо рецензування наукових праць (справи № 26, 30, 36, 42), запрошення вченого в якості офіційного опонента кандидатських дисертацій (справи № 59, 79) тощо.

Отже, архівний фонд особового походження академіка Валерія Івановича Беляєва є унікальним за своїм документним складом та структурою. Представлені документи є цінними, узагальнення і аналіз яких дає змогу здійснити наукову реконструкцію біографії вченого, прослідкувати становлення його як науковця, визначити етапи наукової діяльності. Також уведення у науковий обіг документів архівного фонду № 60, зокрема неопублікованих праць В. І. Беляєва, сприятиме сучасним науковцям у справі вивчення проблем широкого спектру, а саме в галузі метеорології, екології, океанології та прикладної математики. В умовах розвитку суспільства знань та інформації, що сприяє внесенню суттєвих якісних змін у сферу досліджень та освіти, слід максимально відкривати в інформаційному середовищі доступ до обміну даними, що необхідні для прогресу науки. Введення до інформаційного простору джерельних матеріалів багато важить для наукових досліджень та розповсюдження знань. З огляду на актуальність цієї проблеми для громадськості, важливо, щоб документна спадщина академіка НАН України В. І. Беляєва як складова частина культурного і наукового надбання суспільства була використана в максимальному обсязі в суспільстві знань як інформаційне джерело у вивченні проблем екології, океанології та математичного моделювання.

Примітки

¹ Архів Президії НАН України. – Особова справа Беляєва В. І. – Оп. 632. – Спр. 5. – Арк. 12–14, 55.

² Там само. – Арк. 15, 63.

³ Там само. – Арк. 63.

⁴ Там само. – Арк. 16, 17.

⁵ Там само. – Арк. 76–81.

⁶ Библиография ученых Украины. Валерий Иванович Беляев. – Севастополь : ЭКОСИ-Гидрофизика, 2006. – С. 14.

⁷ Архів Президії НАН України. – Арк. 18.

⁸ Библиография ученых Украины. Валерий Иванович Беляев. – С. 17.

⁹ Архів Президії НАН України. – Арк. 107, 112.

¹⁰ Там само. – Арк. 105–106.

¹¹ Библиография ученых Украины. Валерий Иванович Беляев. – С. 19–20.

¹² Там же. – С. 22.

¹³ Бе́ляев Валерій Іванович. 14.X.1931 – 28.III.1999 [Електронний ресурс].
Режим доступу : <http://www.nas.gov.ua/Person/B/Documents/BelyaevVI.pdf> – Загол.
з екрану.

¹⁴ Архів Президії НАН України. – Арк. 118.

УДК 001.102:001.82+025.4.03

Олег Сербін,

ст. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ ДУМКИ
ЯК СВДЧЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ
СИСТЕМАТИЗАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ
ДО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ
(аналітичний огляд)**

У публікації представлено аналітичний огляд історії розвитку класифікаційних систем. Проаналізовано аспекти динаміки класифікаційних систем наук та систематизаційних підходів до організації знань. Подано нові історичні факти щодо еволюції прийомів організації інформації, як таких, що є значущим складником у процесі управління інформаційними даними.

Ключові слова: управління, систематизація, класифікація, науки, еволюція.

Коли йдеться про управління, в першу чергу мається на увазі процес компетентної організації роботи певної системи. Звісно, що таке розуміння має право на існування, але з позиції тільки організації у системі як такої. На нашу думку, для глибшого розуміння означеного процесу – процесу управління – варто розглядати управління як наслідок роботи елементів, що організуються, у системі, тобто утворення системи, змістова основа якої диктує і подальші процеси управління. Більше того, коли йдеться про систему управління інформацією, слід ретельно розглянути всі аспекти утворення такої системи і вивчити системну навантаженість такої організації інформації як запоруки компетентного управління останньою. Тому тема визначення значення систематизації у процесі управління інформацією є актуальною – з огляду на означення головних та другорядних аспектів щодо даного питання. Об'єктом даної публікації є розвиток та управління інформацією засобами систематизації. Предметом – історія розвитку систематизації задля управління інформацією. Метою даної публікації є дослідження історії розвитку процесів систематизації як аспектного складника управління інформаційними даними.

Значення системності в управлінні інформаційними потоками можна зрозуміти тільки проаналізувавши систематизаційні підходи до організації